

**ПЛАН-КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
З КУРСУ
«СОЦІОЛОГІЯ ДИТИНСТВА»**

**Тема 1. Дитинство як предмет дослідження в соціальних науках.
Соціальні теорії дитинства**

Вік як об'єкт наукового дослідження. Поняття «онтогенез», «життєвий шлях», «життєвий цикл» в описах індивідуального розвитку. Психічний вік. Соціальний вік. Соціальний статус груп різного віку. Елементи вікового статусу: права та обов'язки, норми та вікові ролі, статусна символіка, образ життя, вікове бачення світу. Обряди переходу від одного віку до іншого (обряди ініціації). Поняття «покоління». Вікова періодизація в Україні.

Феномен дитинства та його дослідження у межах різних дисциплін. Дитинство як особливий період у розвитку людини. Історія дослідження дитинства. особливості розвитку дитини та сприйняття дитинства у різні історичні епохи.

Дитинство як соціокультурний феномен. Дитинство як соціальний інститут. Межі дитинства як соціального явища. Особливості соціологічного підходу до вивчення дітей та дитинства Категоріальний апарат соціології дитинства. Проблема інституціоналізації соціології дитинства.

Питання для самоконтролю:

- 1. Дискусії щодо вікових меж дитинства.*
- 2. Віковий статус та вікові ролі дитинства.*
- 3. Особливості розвитку дитини та сприйняття дитинства у різні історичні епохи.*
- 4. Дитинство як соціальний інститут.*
- 5. Дитинство як соціокультурний феномен.*
- 6. Категоріальний апарат соціології дитинства.*

Тема 2. Сучасні тенденції та основна проблематика досліджень дітей та підлітків

Виникнення інтересу до аналізу дитинства як показник цінності періоду дитинства у житті людини.

Різні соціологічні перспективи вивчення дитинства. *Дитинство як певна культурно-історична цінність* (еволюціоністський підход). Роботи Ф. Ариеса, Ф. Боаса, М.Мід, Б. Маліновського, Е. Еріксона у розвитку даного підходу. Акцентуація соціокультурних аспектів у розвитку дитинства: роботи П. Брюхнера, М.Віннса, Н. Постмана, І.В.Бестужева-Лади, С.Н.Іконнікової, І.С.Кона, Е.А.Куруленко, С.Н.Щеглової.

Дитинство як частина соціальної структури суспільства. Аналіз дитинства в роботах Е.Болдінга, Дж. Гарбаріно, К.Девіса, Дж.Квортруп, С.Фріса, Т.Парсонса.

Соціалізація. Теоретичні підходи до вивчення соціалізації. Детерміністська модель: функціоналістська та репродуктивна концепції. Конструктивістська модель. Теорія інтерпретативного відтворення суспільства У.Корсаро. Поняття «інтерпретативного привласнення суспільства дітьми».

Сучасні феномени дитинства. «Емансипації» дитинства», «індивідуалізація дитинства», «стандартизація та дестандартизація дитинства», феномен «зникнення дитинства».

Питання для самоконтролю:

- 1. Різні соціологічні перспективи дослідження дитинства.*
- 2. Теорії дитинства як культурно-історичного феномену.*
- 3. Теорії дитинства як соціоструктурного феномену.*
- 4. Конструктивістська модель дитинства.*
- 5. Теорія інтерпретативного відтворення суспільства У.Корсаро.*
- 6. Феномен «емансипації» дитинства» та його сутність.*
- 7. «Індивідуалізація дитинства», «стандартизація та дестандартизація дитинства» як актуальні соціальні феномени.*
- 8. Феномен «зникнення дитинства» та його сутність.*

Тема 3. Методи дослідження дітей та підлітків

Дослідження дітей та дослідження з дітьми. Загальна характеристика методів антропологічного, етнографічного, психологічного дослідження дитинства та дітей. Методологічні та методичні принципи соціологічного аналізу дитинства. Макро- та мікрорівні аналізу дитинства. Використання лонгітюдних, панельних та когортних прикладних досліджень. Межі використання спостереження, інтерв'ю, анкетування дітей.

М'які методики дослідження у галузі дитинства: гра-інтерв'ю, малюнкові та графічні анкети, анкети-комікси, твори.

Етичні принципи проведення досліджень дітей. Сучасні тенденції та основна проблематика дослідження дитинства та дітей.

Питання для самоконтролю:

- 1. Методологічні та методичні принципи соціологічного аналізу дитинства.*
- 2. Етичні принципи проведення досліджень дітей.*
- 3. М'які методики дослідження у галузі дитинства: гра-інтерв'ю, малюнкові та графічні анкети, анкети-комікси, твори.*
- 4. Використання лонгітюдних, панельних та когортних прикладних досліджень у дослідженні дитинства.*
- 5. Специфіка використання методів спостереження, інтерв'ю, анкетування для дослідження дітей та підлітків.*

Тема 4. Дитяча культура як інтерпретативна репродукція суспільства

Поняття «дитяча культура», «індустрія дитинства». Дитяча культура як інтерпретативне відтворення суспільства. Евристичний потенціал теорії У. Корсаро щодо вивчення дитинства та дитячої культури.

Діти як активні та креативні агенти, що створюють свою культуру. Емпіричні дослідження дитячої популярної культури Цифрове покоління візуалів та сучасні технології спілкування дітей.

Гендерні аспекти дитячої культури. Особливості гендерної соціалізації у традиційному та сучасному суспільстві.

Питання для самоконтролю:

- 1. Поняття «індустрія дитинства» та її складові.*
- 2. Елементи інтерпретативної культури дитинства .*
- 3. Феномен дитячої популярної культури.*
- 4. Цифрові практики дитинства та сучасні технології дитячого спілкування.*
- 5. Гендерна соціалізація: особливості гендерної соціалізації у традиційному та індустріальному суспільстві.*
- 6. Постмодернізм та проблема гендерної соціалізації.*

Тема 5. Системи навчання та виховання дітей у різних суспільствах та в різні історичні епохи

Системи навчання та виховання у різних суспільствах як механізм відтворення суспільства. Цінності системи навчання та виховання у різних суспільствах.

Робота М. Мід: «Як дорослішають на Самоа». Концепція трьох культур М. Мід.

Різні соціальні системи та ідеології як умови конструювання та існування дитинства.

Аналіз роботи Ю. Бронфербреннер: «Два світи дитинства. Діти у СРСР та США».

Питання для самоконтролю:

- 1. Системи навчання та виховання у різних суспільствах як механізм відтворення суспільства.*
- 2. Цінності системи навчання та виховання у різних суспільствах.*
- 3. Робота М. Мід: «Як дорослішають на Самоа».*
- 4. Концепція трьох культур М. Мід.*
- 5. Різні соціальні системи та ідеології як умови конструювання та існування дитинства.*
- 6. Робота Ю. Бронфербреннер: «Два світи дитинства. Діти у СРСР та США» як зразок крос культурних досліджень у галузі дитинства.*

Тема 6. Діти поколінь X Y Z, Z-A: ціннісно-порівняльний аналіз

Теорія поколінь Н. Хоува і У. Штрауса. Цикли поколінної динаміки та економічних циклів розвитку держави. Американський та пострадянський досвіди застосування теорії поколінь до аналізу міжпоколінної динаміки: порівняльний аналіз. Особливості світогляду та поколінні цінності як результат засвоєння у дитинстві базових цінностей. Останні п'ять поколінь: «Мовчазне покоління» (1923-1943). «Бєбі-бумери» (1943-1963). «Покоління X» (1963-1986), Покоління Y (1986-2003), Покоління Z (2003-2024).

Новітнє покоління Alpha (Z-A) - діти нової дитячої інтернет-культури. Творці нових типів контенту (пранки, челленджі, анпакинги, DIY, сіткоми і стрими).

Питання для самоконтролю:

- 1. Теорія поколінь Н. Хоува і У. Штрауса: сутність та практика застосування.*
- 2. Пострадянський та світовий досвіди вимірювання міжпоколінної динаміки базових цінностей.*
- 3. Діти поколінь X Y Z, Z-A: аналіз ціннісних преференцій.*
- 4. Діти як творці нового контенту: цифрова культура дитинства.*

Тема 7. Дитяча праця: культурні, соціальні, правові аспекти

Дитяча праця як специфічне соціально-економічне явище, викликане дією різноманітних чинників, що передусім залежать від рівня економічного розвитку країни, в якій проживає дитина, обсягу державного забезпечення освіти дітей, соціально-культурних поглядів на роль дитини в суспільстві. Специфіка дитячої праці в Україні (як збереження давньої традиції використання дитячої праці (як однієї з форм ручної некваліфікованої праці) в сільському господарстві, домінування культурних установок щодо корисного виховного характеру праці (в тому числі безоплатної, т.з. «суспільно корисної») для розвитку особистості, що склалися ще в радянський період; зниження

доступності якісної освіти для дітей і послаблення державного контролю за відвідуванням дітьми навчальних закладів та рівнем їх успішності; скорочення можливостей для організації доступного дитячого дозвілля у позашкільний час; поширення дитячої безпритульності; збереження кризових явищ в економіці, зниження рівня життя і поширення бідності; послаблення державного контролю за дотриманням трудового законодавства і соціальних прав (в тому числі трудових) неповнолітніх.

Причини дитячої праці та сфери спрямування отриманих коштів. Сфери і місця прикладання дитячої праці. Визначальні чинники оплати дитячої праці і її розмір. Інтенсивність дитячої праці. Особливості зайнятості представників соціально вразливих груп.

Система протидії економічній експлуатації дітей, що включає в себе заходи попередження і профілактики, заходи прямого втручання та реабілітаційно-інтеграційні дії.

Питання для самоконтролю:

- 1. Причини, напрямки, специфіка оплати дитячої праці.*
- 2. Історична ретроспектива дитячої праці в Україні*
- 3. Специфіка дитячої праці у сучасній Україні.*
- 4. Механізми протидії економічній експлуатації дітей.*

Тема 8. Діти без дитинства: хто вони

Теоретичні передумови дослідження дітей без дитинства. Робота М. Вінн «Діти без дитинства» (Нью-Йорк, 1983 рік.) Розмивання меж між дитинством та дорослістю. Зміна «ери опіки» «ерою підготовки» до дорослого життя у складному, погано контрольованому світі.

Феномен «дитини-монстра» як породження суспільних страхів за участі медійних технологій.

Причини падіння авторитету дорослих у сучасному світі та встановлення «нової рівності». Новий реалізм у дитячій літературі та література «прориву». Феномен «кінця дитячої гри».

Інше дитинство. Діти-сироти. Діти з особливостями розвитку. Діти-правопорушники. Діти вимушених переселенців. Діти війни. Моделі психологічної та соціальної реабілітації дітей з несприятливими варіантами розвитку.

Питання для самоконтролю:

- 1. «Ера опіки» та/або «ера підготовки»: рухливість меж дитинства та дорослості.*
- 2. «Дитина-монстр» як продукт сучасних медійних технологій.*
- 3. «Нова рівність» та «кінець дитячої гри» як феномени сучасності.*
- 4. Діти без дитинства: актуальні дослідницькі напрямки.*
- 5. Моделі психологічної та соціальної реабілітації дітей, що опинились у несприятливих умовах розвитку.*

Тема 9. Дитячі/підліткові девіації: соціологічний аналіз

Поняття та типологія девіантної поведінки. Детермінація девіантної поведінки. Психобіологічні та індивідуально-психологічні чинники поведінкових девіацій неповнолітніх. Важковиховуваність та важконаучуваність як чинники виникнення відхилень у поведінці.

Сім'я як соціально-педагогічний чинник девіантної поведінки. Школа як соціально-педагогічний чинник девіантної поведінки. Суспільні та середовищні чинники девіантної поведінки. Групи однолітків як чинник девіантної поведінки.

Особливості та профілактика основних видів девіантної поведінки неповнолітнього. Агресивна поведінка. Суїцидальна поведінка (аутоагресія). Делінквентна поведінка. Адиктивна (залежна) поведінка (хмічні адикції, віртуальні адикції, фізіологічні адикції та девіації. Надцінні психологічні захоплення.

Загальні основи профілактики девіантної поведінки. Діагностика девіантної поведінки як умова її профілактики.

Питання для самоконтролю:

- 1. Психобіологічні та індивідуально-психологічні чинники поведінкових девіацій неповнолітніх.*
- 2. Поняття важко вихованої та важко навченої дитини як дискусійне поняття.*
- 3. Роль основних суб'єктів соціалізації у поширенні девіантної поведінки серед дітей та підлітків.*
- 4. Суїцидальна поведінка серед дітей: основні причини та способи профілактики.*
- 5. Причини та форми адиктивної поведінки серед дітей та підлітків.*
- 6. Дитячий боулінг та його різновиди, причини та наслідки.*
- 7. Методи діагностики девіантної поведінки серед дітей як умова профілактики девіацій.*

Тема 10. Дитинство крізь призму медіа та медіа у дитячому світі

Основні медіактивності дітей. Вивчення особливостей медіаспоживання дітей до 12 років залежно від часу, типу пристрою, контентних переважень тощо.

Оцінка ризику і розвиваючого потенціалу використання мобільних ігор для розвитку дитини. Віртуальні ігри: де, коли і в які ігри грають діти. Аналіз батьківської позиції відносно медіаповедінки і медіауподобань дітей. Батьківський контроль ігор. Розвиваюча функція мобільних і комп'ютерних ігор.

Вивчення споживацької поведінки дітей, ставлення дітей та батьків до ліцензійних товарів.

Типи достовірних даних, що використовуються для вивчення медіа поведінки в дитячій аудиторії. Тренди дитячої медіаповедінки. Медіадозвілля та екранний час у дітей

Цифрове покоління візуалів та сучасні технології спілкування дітей з батьками та однолітками.

Дистанційна освіта та сучасні діти: ризики та можливості.

Питання для самоконтролю:

- 1. Основні медіактивності сучасних дітей та методики їх вимірювання.*
- 2. Дитячі комунікації у кіберпросторі.*
- 3. Методики дослідження медіа споживання серед дітей.*

4. *Ризики і розвиваючий потенціал використання мобільних ігор для розвитку дитини.*

Тема 11. Соціальний захист дитинства: основні напрямки та методи

«Соціальний захист дитини», «правовий захист», «охорона прав дитини» - співвідношення понять. Аналізуючи сутність соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства, можемо виокремити основні його ознаки, а саме: 1) має системний характер; 2) притаманний комплексний характер; 3) упроваджується через економічні, правові, фінансові, організаційні заходи; 4) має чітко визначену мету – забезпечення добробуту й матеріального, психологічного, фізичного благополуччя сімей з дітьми, багатодітних, неповних і малозабезпечених сімей, дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів; 5) реалізується уповноваженими на те державними органами, установами, соціальними службами, організаціями тощо; 6) в основі соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства лежить система ризиків: малозабезпеченість, сирітство, інвалідність, багатодітність, тощо; 7) найбільш поширеними видами соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства є допомоги, соціальні послуги, соціальні пільги.

Розвиток системи соціального захисту дитинства відбувається у нерозривному зв'язку з розвитком соціальних інститутів суспільства, що визначається потребами суспільства, забезпечується відтворенням людського потенціалу. Це сукупність таких складових, як законодавче забезпечення і ступінь сформованості нормативно-правового поля, механізм управління, порядок взаємодії компетентних органів та установ, фінансово-економічне і матеріально-технічне забезпечення, науково-методичне і кадрове забезпечення, просвітництво.

«Соціальний захист» і «соціальна захищеність» - співвідношення понять. Соціальна захищеність як критерій ефективності заходів з соціального захисту дитинства. Об'єктивні та суб'єктивні індикатори соціальної захищеності дітей.

Питання для самоконтролю:

1. *Соціальний захист дитинства: аналіз категорій «охорона прав дитини», «правовий захист» та інші.*
2. *Сутність соціального захисту сім'ї та його основні складові.*
3. *«Соціальна захищеність» як оцінка ефективності соціального захисту дитинства.*
4. *Об'єктивні та суб'єктивні індикатори соціальної захищеності дітей.*